

ТРУДОВЕ ПРАВО ТА ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.225

БАГАТОАСПЕКТНІСТЬ ПОНЯТТЯ ОХОРОНА ПРАЦІ

У. Бек

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, 79000 Львів, Україна*

Охарактеризовано поняття «охорони праці», як складне багатоаспектне явище, що розглядається в соціальному, економічному та юридичному розуміннях. Особливу увагу присвячено дослідженню охорони праці, як правової категорії. Зроблено висновок, що охорону праці як засадничу ідею, необхідно вважати міжгалузевим принципом права. А як об'єкт правового регулювання – вона є елементом трудових відносин. Охорона праці як сукупність юридичних норм може розглядатися у вузькому, широкому та надширокому розуміннях.

Ключові слова: охорона праці, право на належні, безпечні та здорові умови праці, техніка безпеки, виробнича санітарія.

Проголошення Конституцією України головним обов'язком держави утвердження і забезпечення прав і свобод людини, серед яких важливе місце займають трудові права, вимагає створення ефективного механізму реалізації цих прав. Забезпечення права на належні, безпечні і здорові умови праці здійснюється за допомогою системи правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів та засобів, що утворюють охорону праці.

Підхід до вирішення проблем охорони праці в різних країнах і в різні часи був неоднаковим й змінювався залежно від багатьох обставин. Нестерпні умови праці, величезна кількість травм і професійних захворювань на виробництві, відсутність механізму компенсацій та допомог постраждалим працівникам, спричинили соціальні та політичні акції і протести з вимогами покращити умови праці. Вже з 1850–1900 рр. у більшості європейських країн, у тому числі Російській та Австро-Угорській імперії, між якими в той час була поділена Україна, закладаються основи руху за охорону праці.

Сьогодні охорона праці складне багатоаспектне явище, яке досліджується різними галузями науки, такими як медицина, токсикологія, фізіологія, біологія, біохімія, хімія, механіка, електротехніка, фізика, психологія, епідеміологія, правознавство, а в останні десятиріччя й новою наукою – ергономікою, що вивчає методи взаємодії техніки і людей.

Проте, насамперед, охорона праці є соціальним явищем, оскільки проявляється у різноманітних сферах суспільства. Від рівня дотримання норм охорони праці, від того в яких умовах працює людина, безпосередньо залежить її можливість достойно жити та вільно розвиватися. Охорона праці є однією з умов гідного життя і вільного розвитку. А тому також є одним з напрямів соціальної політики держави.

Попри те, що працівники і роботодавці мають протилежні інтереси, які полягають у бажанні кожного з них отримати максимальний прибуток при

найменших затратах, сучасні дослідження доводять, що в забезпеченні охорони праці мають бути зацікавлені обидві сторони. Як свідчить практика, зменшення витрат на охорону праці призводить в результаті до збільшення втрат роботодавця загалом [1, с. 36].

Разом з тим, стабільні, здорові і безпечні умови праці, з добре розрахованим режимом робочого часу і відпочинку збільшують продуктивність праці працівника і як наслідок, прибуток роботодавця. До прикладу, ще на початку ХХ ст. провідні світові роботодавці усвідомили необхідність покращення умов праці з метою підвищення прибутковості підприємства. Ще Г. Форд свого часу підкреслював, що первинна ідея охорони праці полягала в тому, щоб створити безпосередній стимул до кращого способу життя... «Хто добре живе, той і добре працює» [12, с. 97].

Покращення рівня охорони праці на виробництві не можливе без врахування науково-технічного розвитку. Тому характеристика охорони праці в науково-технічному аспекті має важливе прикладне значення. Саме технічні норми є змістом правових норм і від їх дотримання залежить безпека, життя і здоров'я працівників. Лише розвиток науки і техніки здатний забезпечити максимально безпечне і комфортне виробництво, збільшити ефективність праці та зменшити професійні ризики.

Розвиток нових галузей техніки, таких як електроніка, радіотехніка, вакуумна техніка, атомна енергетика і т.д., призвів до того, що у виробничому середовищі появилися фізичні фактори, які за певних умов можуть впливати на здоров'я працівників. До найбільш шкідливих належить іонізуюча радіація, пружні механічні коливання (шум, вібрація, ультразвук, інфразвук), неіонізуюча радіація, включаючи електромагнітні і магнітні хвилі, ультрафіолетове випромінювання, іонізація повітря, статична електрика, високі та низькі температури повітря.

Правила нейтралізації шкідливих факторів особливо важливі в сучасних умовах, коли жертвами нових технологій стають практично всі працівники, як фізичної так і розумової праці. Використання комп'ютерів, лазерної техніки, сканерів, копіювальних машин, які здійснюють випромінювання, постійний шум та ін. безумовно впливає на здоров'я працівника. А тому визначальними стають науково обґрунтовані технічні правила і норми, що передбачають порядок поведінки з устаткуванням і дотриманням технологій.

На жаль, стрімкий розвиток техніки і технологій, величезна кількість різних виробників та способів виробництва не дають змоги вчасно і ефективно виробити правила поведінки з засобами виробництва та належним чином їх уніфікувати. Крім того, застосування різного за ступенем механізації обладнання на різних підприємствах ставить працівників одного і того ж профілю в нерівні умови щодо безпеки їхньої праці, затрат енергії впродовж робочого часу і необхідності оптимального періоду для відновлення працездатності. Всі ці проблеми потребують свого негайного вирішення на основі спільних розробок науки, техніки і медицини та закріпленні їх у комплексних правових стандартах з охорони праці. Саме цьому присвячена охорона праці в технічному розумінні, яку можна вважати змістом правових норм, що закріплюють вимоги для безпечних та здорових умов праці.

Як правова категорія охорона праці також розглядається в багатьох аспектах. Зокрема, характеризуючи поняття охорони праці, науковці-правники вважають його правовим принципом – основною ідеєю норм трудового права [9, с. 20].

В теорії права принципи права визначаються як основні керівні засади, ідеї побудови правової матерії, її вектори на яких ґрунтується право як система норм [10, с. 49–50]. У праці А.М. Колодія категорія «принцип» пов'язується з такими

критеріями як, закономірність та сутність, що є однопорядковими, а тому на думку автора, повинні бути покладені в основу визначення принципів права [6, с. 16]. На переконання правознавців принципи права формуються під впливом економічного, політичного та духовного розвитку суспільства. Вони забезпечують стабільність та єдність правотворчості, визначають її мету і завдання. Принципи права пронизують всі правові норми, забезпечуючи їх логічність і послідовність [8, с. 22–23; 10, с. 49–55].

Саме тому видається, що охорона праці як принцип права повністю відповідає цим параметрам. Це підтверджується тим, що поява трудового права як галузі права насамперед зумовлена необхідністю захистити життя і здоров'я найманих працівників.

У кінці XIX ст. у зв'язку з науково-технічним прогресом та індустріалізацією, більшість членів суспільства багатьох країн стали заробляти на життя наймаючись на роботу і ці суспільні відносини переросли з поодиноких у життєво важливі для багатьох людей. Роботодавці-підприємці, для яких основною метою було отримання прибутку, намагалися досягти його завдяки надмірній експлуатації робочої сили, що викликало невдоволення найманих працівників. Для запобігання загрози соціальних конфліктів, у цей процес змушена була втрутитися держава, яка шляхом встановлення обмежень тривалості робочого часу, заборони використання праці неповнолітніх, інших соціальних пільг у сфері праці, впровадила певні стандарти найму робочої сили. Центральним стрижнем усіх цих стандартів став принцип охорони праці.

Після Другої світової війни, соціальний напрям у сфері права продовжував активно розвиватися за рахунок посилення соціальної функції держави. А тому, з розвитком демократичних засад організації суспільства і з визнанням людини найвищою соціальною цінністю, принцип охорони праці почав втілюватися в кожному інституті трудового права.

Сьогодні ця засада розвивається в нормах, що регулюють відносини з охорони життя, здоров'я та працездатності шляхом встановлення безпечних і здорових умов праці. Забезпечують охорону праці також норми, які встановлюють обмеження прийняття на роботу, протипоказану здоров'ю працівника, обов'язок роботодавця ознайомити працівника з умовами праці на його робочому місці, та виконати вимогу про переведення на іншу роботу, що відповідає стану здоров'я працівника. Пронизує він і профілактичні норми, спрямовані на попередження виникнення виробничого травматизму та професійних захворювань і норми, що забезпечують організацію охорони праці на підприємстві та фінансування пов'язаних з цим заходів. Саме необхідності вберегти життя, здоров'я і працездатність завдячують своїм існуванням такі інститути як праця жінок, праця молоді, та особливості праці людей зі зниженою працездатністю.

Звичайно, наведені норми далеко не вичерпний перелік тих, які втілюють принцип охорони праці. Це свідчить про його стабільність і цілеспрямованість, оскільки сформувавшись в кінці дев'ятнадцятого століття він є безумовною основою і сучасного трудового права. На переконання Г.С. Гончарової подальше підвищення ролі трудового права буде пов'язане саме з посиленням охорони праці, тобто охорони на виробництві життя, здоров'я людини, її фізичних та моральних сил [3, с. 4].

Важливо, що цей принцип є провідним не лише для трудового права. Все більше норм, які регулюють відносини, пов'язані із застосуванням праці, ґрунтуються на засаді охорони праці. Зокрема, ст. 3 Кодексу законів про працю

України поширює гарантії щодо охорони праці й на членів кооперативів та їх об'єднань, членів колективних сільськогосподарських підприємств, фермерських господарств та працівників підприємств з іноземними інвестиціями.

Згідно Закону України «Про охорону праці», норми техніки безпеки і виробничої санітарії поширюються не тільки на найманих працівників, а й на всіх працюючих. Законодавством також передбачено, що виробничі будівлі, споруди, машини, механізми, устаткування, транспортні засоби, які вводяться в дію після будівництва (виготовлення) або реконструкції, капітального ремонту та технологічні процеси повинні відповідати вимогам нормативно-правових актів з охорони праці.

Усі ці обставини засвідчують про основоположний характер охорони праці у сфері трудових відносин. Вони підтверджують, що охорона праці з часів зародження трудового права була його засадничою ідеєю, яка з утвердженням демократичних цінностей набула характеру не лише галузевого принципу, а й міжгалузевого.

Створення безпечних і нешкідливих умов праці конкретному працівнику відбувається в процесі взаємодії різноманітних суб'єктів трудових відносин. Тому, охорона праці, як об'єкт правового регулювання є елементом трудових відносин.

Суспільні відносини з охорони праці проявляються у взаємних правах та обов'язках їх учасників. Зокрема, працівники, як менш захищена сторона трудових відносин, наділені цілим комплексом суб'єктивних прав, що забезпечують їх професійну безпеку, збереження працездатності та здоров'я під час виконання трудової функції. Найпершим серед них є звичайно ж право на належні, безпечні та здорові умови праці. Поряд з ним охорону праці забезпечують право відмовитися від виконання робіт у випадку виникнення небезпечних виробничих факторів, що можуть негативно вплинути на його життя і здоров'я чи інших працівників, виробниче середовище чи довкілля та можливість припинення трудового договору у зв'язку з порушенням роботодавцем законодавства про охорону праці і угод про працю з цих питань.

Важливими є також право на обов'язкове соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань; право на забезпечення засобами індивідуального та колективного захисту відповідно до вимог охорони праці за рахунок засобів роботодавця, одержання достовірної інформації про умови і охорону праці на робочому місці, про існуючий ризик пошкодження здоров'я, а також про заходи із захисту від впливу шкідливих чи небезпечних виробничих факторів та ін.

Роботодавцю кореспондується обов'язок створити у кожному структурному підрозділі та на робочому місці умови праці, що відповідають вимогам нормативних актів, а також забезпечити додержання прав працівників, гарантованих законодавством про охорону праці. Цей обов'язок є комплексом зобов'язань, що встановлені чинним законодавством, колективним та трудовим договорами і угодами.

На працівника також покладаються зобов'язання з охорони праці. Насамперед, він зобов'язаний знати і виконувати нормативно-правові акти з охорони праці, додержуватись вимог щодо охорони праці, передбачених колективним та трудовим договорами, проходити обов'язкові медичні огляди і співпрацювати з роботодавцем в організації безпечних і нешкідливих умов праці. Порушення працівниками зазначених обов'язків вважається дисциплінарним проступком і відповідно роботодавець має право притягнути працівника до дисциплінарної відповідальності [5, с. 8–10].

Таким чином, охорона праці, як об'єкт правового регулювання, є системою суспільних відносин, що покликані створити належне і здорове виробниче

середовище та засоби праці для працівника, забезпечують нейтралізацію шкідливого впливу на працівника в процесі трудової діяльності, в тому числі забороняють негативний психологічний вплив на нього і полягають у забезпеченні організації професійної безпеки.

Як сукупність правових норм, що регулюють відповідні суспільні відносини, охорона праці розглядається науковцями у широкому та вузькому значенні [8, с. 8–9; 11, с. 285]. На переконання З.Я. Козак, у вузькому розумінні охорона праці є одним з інститутів трудового права, що регулюють відносини з охорони життя, здоров'я та працездатності шляхом встановлення безпечних і нешкідливих умов праці [5, с. 8]. Його складають норми, які закріплюють технічні правила, норми, стандарти з охорони праці, санітарно-гігієнічні вимоги до умов виробництва та виробничого середовища, а також ті, що забезпечують нейтралізацію шкідливого впливу виробничих факторів на працівників. Сюди належать також норми про організацію охорони праці на виробництві, в тому числі, з питань фінансування заходів охорони праці і норми про розслідування та облік нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань.

У сучасному виробництві на людину діє, крім різноманітних несприятливих чинників виробничого середовища, ще й велика кількість психофізіологічних чинників, зумовлених фізичними та нервово-психічними перевантаженнями працівника, його індивідуальними якостями та психічним станом [2, с. 103]. Як справедливо наголошує Т.А. Коляда, останнім часом у сфері трудових відносин набуває поширення явище мобінгу (булінгу) персоналу, тобто психологічного пресингу працівників на робочому місці з боку адміністрації, організацій (груп) або ж колег [7]. Тому, доречно було б доповнити інститут охорони праці нормами, що забороняють психологічний пресинг працівників під час виконання ними трудових обов'язків.

У широкому значенні охорона праці подається, як сукупність правових норм, що регулюють увесь комплекс суспільних відносин у сфері застосування праці і належать до різних інститутів трудового права.

Концепцію широкого значення поняття охорони праці сформував і розвинув С.А. Іванов. На його переконання, сутністю трудового права є охорона праці в широкому значенні. Автор вважав, що основне соціальне призначення трудового права полягало раніше, полягає зараз і буде полягати в охороні праці [4, с. 151–158].

Можна погодитися з автором, що немає такого інституту трудового права який би в широкому його розумінні не був спрямований на охорону праці і збереження життя і здоров'я працівників. Робочий час і час відпочинку встановлюються для визначення максимально можливого часового навантаження на працівника в період виконання ним трудових обов'язків та мінімально необхідного часу для відновлення працездатності. Особливості праці деяких категорій працівників також зумовлені потребою додатково піклуватися про їхнє життя, здоров'я та працездатність. Норми юридичної відповідальності в трудовому праві зумовлюють неухильне дотримання трудової дисципліни, в тому числі правил техніки безпеки та виробничої санітарії, що забезпечує охорону праці на виробництві. Таким чином твердження, що охорона праці є сукупністю всіх норм трудового права, оскільки вони спрямовані на збереження життя, здоров'я та працездатності працівника, його фізичне і душевне благополуччя, залишається актуальним і обґрунтованим.

Проте сьогодні забезпечення права на належні, безпечні та здорові умови праці здійснюється не лише нормами трудового права. З охороною праці тісно пов'язана також низка правових норм, що належать до інших галузей права. Це

норми цивільного права, що встановлюють майнову відповідальність при ушкодженні здоров'я або смерті громадянина, норми адміністративного права, що визначають адміністративну відповідальність і порядок притягнення до неї осіб органами охорони праці, норми кримінального права, що встановлюють відповідальність при вчиненні злочинів у галузі охорони праці і техніки безпеки, норми права соціального забезпечення, що визначають порядок страхування та виплати відшкодування при настанні нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань. Ці правові норми хоч і виходять за межі трудового права, за своїм призначенням безпосередньо спрямовані на забезпечення безпечних і здорових умов праці. У них відображена державна політика в галузі охорони праці, принципи якої закріплені у Законі України «Про охорону праці».

Все це дає підстави стверджувати, що охорону праці, як сукупність правових норм, не можна розглядати лише у вузькому та широкому значенні, як норми трудового права. Очевидно, що сьогодня сформована сукупність правових норм, яку можна вважати над широким розумінням охорони праці, оскільки вони належать до різноманітних галузей права, але об'єднані однією метою і завданнями – зберегти життя, здоров'я і працездатність працівника в процесі виконання ним своїх трудових обов'язків. Ці норми є предметом вивчення навчальних курсів з охорони праці, тісно переплетені з нормами трудового права, що визначають професійну безпеку і можуть позначатися єдиним поняттям охорона праці в над широкому його розумінні. Розглядаючи теоретичні аспекти поняття охорони праці, не можна зігнувати над широке його розуміння, оскільки ця група норм володіє специфічними змістовними особливостями, які доповнюють і роблять цілісною характеристику такого юридичного явища, як «охорона праці».

Підсумовуючи, можна ствердити, що охорона праці є складним багатоаспектним явищем, яке вивчається поряд з правничою, багатьма іншими вітчизняними науками. Воно визначається соціальною політикою держави, впливає на формування економічних процесів у державі, залежить від рівня науково-технічного прогресу та санітарно-медичних досягнень.

В юридичному аспекті охорона праці розглядається як об'єкт правового регулювання, зміст правових норм, принцип права та сукупність правових норм.

Список використаної літератури

1. Бенджамін О. Алі. Основні принципи охорони праці та техніки безпеки / Алі О. Бенджамін // Інформаційний бюлетень з охорони праці. – 2003. – № 3. – С. 36–42.
2. Гандзюк М.П. Основи охорони праці: підручник. 2-ге вид. / М.П. Гандзюк, Є.П. Желібо, М.О. Халімовський. – К. : Каравела, 2004. – 408 с.
3. Гончарова Г.С. Охорона праці : конспект лекцій / Г.С. Гончарова. – Харків., 1994. – 345 с.
4. Иванов С.А. Трудовое право и повышение качества труда / С.А. Иванов, Р.З. Лившиц, Ю.П. Орловский, А.В. Пятаков, А.И. Цепин ; под ред. С.А. Иванова. – М. : Наука, 1987. – 270 с.
5. Козак З.Я. Правове регулювання охорони праці : навч. посібник / З.Я. Козак. – Львів, 2003. – 168 с.
6. Колодій А.М. Принципи права України / А.М. Колодій. – К. : Юрінком, 1998. – 208 с.
7. Коляда Т.А. Мобінг у трудових (службово-трудова) відносинах: до постановки проблеми / Т.А. Коляда // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 2 (49). [Електронний ресурс]. – Режим доступу до : http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/vkhnuvs/2010_49/49/35.pdf

8. *Лавріненко О.В.* Правовий механізм нагляду і контролю за додержанням законодавства України про охорону праці / О.В. Лавріненко. – Донецьк : ВЕБЕР, 2007 – С. 22–23.
9. *Огородник О.Г.* Охорона праці як правова форма забезпечення здорових і безпечних умов праці / О.Г. Огородник // Проблеми права : науково-практичний збірник : Чернігівський юридичний коледж. – 1998. – Вип. 2. – С. 17–21.
10. *Пилипенко П.Д.* Проблеми теорії трудового права: монографія / П.Д. Пилипенко – Львів : Видавничий центр Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 1999. – 214 с.
11. *Прокопенко В.І.* Трудове право України : підручник / В.І. Прокопенко. – Харків, 1998. – 360 с.
12. *Форд Г.* Моя жизнь и мои достижения / Г. Форд. – М. : Финансы и статистика, 1989. – 235 с.

МНОГОАСПЕКТНОСТЬ ПОНЯТИЯ ОХРАНА ТРУДА

У. Бек

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Университетская, 1, 79000 Львов, Украина*

Охарактеризовано понятие «охраны труда», как сложного многоаспектного явления, которое рассматривается в социальном, экономическом и юридическом пониманиях. Особое внимание уделено исследованию охраны труда, как правовой категории. Сделан вывод, что охрана труда как основополагающая идея является межотраслевым принципом права. А как объект правового регулирования – она есть элемент трудовых отношений. Охрана труда как совокупность юридических норм может рассматриваться в узком, широком и сверхшироком пониманиях.

Ключевые слова: охрана труда, право на надлежащие, безопасные и здоровые условия труда, техника безопасности, производственная санитария.

POLYSEMY OF NOTION OF OCCUPATIONAL HEALTH AND SAFETY

U. Bek

*Ivan Franko National University of Lviv
Universytetska Str. 1, UA – 79000 Lviv, Ukraine*

Notion of «occupational health and safety» as complex, multi-aspect phenomenon, is characterized. It is revealed in social, economic and legal meanings. Specific attention is paid to the research of occupational health and safety as legal category. The author emphasizes, that occupational health and safety as basic idea, should be considered as inter-field principle of law. As an object of legal regulation – it is defined as an element of labour relations. Occupational health and safety as a set of legal norms is possible to regard in narrow, wide and supra wide aspects.

Key words: occupational health and safety, the right to due, healthy and safe working conditions, safety technique, industrial hygiene.

*Стаття: надійшла до редакції 26.10.2012
прийнята до друку 09.11.2012*